

Ганна Вахрамєєва

ЗОБРАЖЕННЯ КОРИ-ПЕРСЕФОНИ В БОСПОРСЬКИХ ТЕРАКОТАХ (VI-І СТ. ДО Н. Е.)

У статті розглянуто іконографію Кори-Персефони в боспорських теракотах. Статуетки та протоми елевсинської богині є важливим джерелом під час вивчення сакрального життя Боспорського царства. Основну увагу приділено сюжетним і морфологічним особливостям зображення Кори.

Ключові слова: Боспор, античні теракоти, протоми, Деметра, Кора-Персефона, типологія, сюжет.

Одним із засобів передачі уявлень про сакральне для давніх греків було мистецтво. Воно стало матеріальним відображенням духовного життя античної людини. За інформативністю виробу мистецтва майже рівнозначні письмовим джерелам.

Давньогрецькі теракотові статуетки є одним із джерел для вивчення особливостей релігійного світогляду мешканців Боспорської держави. Вони відбивали певні вірування, пов'язані з різними культами, втілювали міфологічні образи, були унікальним явищем давнього мистецтва та художнього ремесла. Найчастіше вони – єдине джерело, яке дозволяє визначити сакральну приналежність археологічного комплексу. Крім цього, вони можуть слугувати допоміжним джерелом із розвитку скульптури.

Постійне зростання фонду теракот богинь у ході археологічних розкопок зумовило те, що теракоти стали наймасовішими серед археологічних джерел із питання культу Деметри в Боспорській державі, а це породило гостру потребу в систематизації виробів коропластів.

Систематичне вивчення античних теракот, знайдених під час розкопок Боспору, почалося з другої половини XIX ст. У звітах ОАК і ІАК археологи давали характеристику найбільш цінних із художньої точки зору статуеток і протом [11; 15].

Протягом 20-30-х років XX ст. проводилися численні археологічні розкопки, зростає кількість знайдених теракот. Деякі з них були опубліковані у спеціалізованих виданнях Інституту археології АН СРСР (КСИА, МІА).

Твори коропластів Боспорського царства публікували та вивчали М. М. Кобиліна, Н. П. Сорокіна, І. Т. Круглікова, В. І. Денісова. На початку 70-х рр. минулого століття було видано звід «Теракоти Північного Причорномор'я» [1; 2; 3].

Наприкінці XX – у XXI столітті дослідники активно розглядають питання, присвячені різним аспектам сакрального життя населення регіону та, зокрема, теракотові статуетки (І. Т. Круглікова, Є. А. Молев, Н. В. Молева, М. А. Наливкіна, Л. Г. Шепко, М. Ю. Вахтіна та ін.). Удосконалення та поява нових методів вивчення коропластики призвело до виникнення нових досконаліших способів систематизації творів дрібної пластики: сюжетно-морфологічний, іконографічний (А. Русяєва, Т. Ільїна, Г. Меркер).

Одним із найбільш популярних сюжетів у боспорській коропластиці були зображення елевсинських богинь Деметри та Кори-Персефони. У практиці елевсинських містерій ці богині отожднювались одна з одною та йменувались «дві богині». Тому в античній іконографії склалось зображення Деметри та Кори схожими, лише з деякими відмінностями. Така традиція ускладнює можливість точної ідентифікації теракот, які належать до землеробського культу. Вивченню боспорських зображень Деметри та Кори присвятили свої дослідження О. А. Завойкін, А. С. Русяєва, Т. А. Ільїна, С. Ю. Саприкін, та ін. [8; 9; 10; 12; 13; 16; 17; 18; 19]. У своїх статтях вони давали стислу характеристику культу Деметри, або окремим його проявам, публікували нові статуетки та протоми, пов'язані з елевсинськими богинями. Тобто дослідники не ставили своїм завданням розглянути саме зображення Кори і вивчали їх у контексті розкопок поселень та характеристикі сакрального життя Боспорської держави. Тому питання сюжетних, морфологічних та іконографічних особливостей боспорських теракот є актуальним.

Мета нашої роботи – аналіз особливостей зображення Кори-Персефони в боспорських теракотах VI-I ст. до н. е.

Основну джерельну базу дослідження складають 266 опублікованих, найбільш виразних зображень теракот Деметри та Кори-Персефони, що походять із археологічних розкопок 27 пам'яток. Найбільш прийнятним та раціональним для систематизації таких виробів є сюжетно-морфологічний принцип типології коропластики, з урахуванням хронології. Така типологія теракот Деметри і Кори-Персефони виходить із поділу виробів на дві групи: об'ємні статуетки та протоми, всередині груп – на типи, всередині типів – на варіанти [20, с. 285; 4, с. 696-698].

Культ Деметри проникає на Боспор у VI ст. до н. е. та розповсюджується по всій території Боспорського царства. У різних містах упродовж VI-IV ст. до н. е. засновуються святилища (Пантікапей, Німфей, Мірмекій). Однією з причин популярності культу елевсинських богині був землеробський характер економіки Боспорського царства.

До теракот, які можна інтерпретувати як зображення Кори-Персефони, відносять одиночні статуетки. Тип богині, що стоїть, з'явився у коропластичі під впливом великих скульптурних виробів. Вона може зображуватися як із предметом у руках, так і без. Подібний тип набув поширення в Аттиці та Родосі в VI-II ст. до н. е. Прикладом таких теракот на Боспорі може бути одиночна статуетка Кори, яка зображує дівчину з вінком у руці. На голові – калаф. Знайдена вона на некрополі. Виріб належить до коринфського виробництва, датується кінцем VI ст. до н. е. Серединою VI ст. до н. е. датується статуетка Кори, що стоїть із архаїчного будинку Тірітаки [2, с. 16, табл. 3,1; 13, с. 32]. До кінця VI – початку V відносять фігурку Кори, знайдену поблизу Журавок (сільська округа Феодосії). У зігнутій руці богині – предмет, можливо, квітка [16, с. 170]. Зображення Кори в такій позі, можливо, пов'язане з міфологією: Кора-Персефона збирала квіти в момент викрадення; Кора виходить із підземного царства та повертається до матері. За свідченням Овідія, квіти, які збирала Кора, були маками. Маки у греків мали подвійне значення. Вони символізували Деметру, оскільки вони росли на нивах, та макове насіння додавали у хліб. Друге значення маку, як символу відродження після смерті, є більш властивим Кори-Персефоні [6, с. 68]. Елліністичні статуетки дівчини, що стоїть, деякі дослідники інтерпретують як Кору. Але їх дуже важко відрізнити від побутових зображень дівчин, адже для цього періоду є характерним надання зображенням богинь емоційних рис та наближення їх до людини.

Другим варіантом зображення Кори були парні статуетки. Для виробів кінця V – початку IV ст. до н. е. характерними є статуетки Деметри з дочкою Корою. Цей тип з'являється на Боспорі майже одночасно з Грецією. Так, була знайдена Деметра з маленькою Корою, яка датується останньою чвертю V ст. до н. е. Цей образ також бере свій початок із храмової скульптури [17, с. 29]. Один із варіантів – Деметра-Куротрофос, одягнена в хітон з короткими рукавами та гіматій; вона стоїть, однією рукою підтримує Кору, яка сидить на плечі, інший – тримає її за руку [2, с. 17 табл. 5.2]. Трактування образу варіює. Різним є моделювання плаща. Так, у Горгіпії знайдені статуетки з дитиною, яка лежить на лівій руці. Для теракот цього часу характерно, що маленьку Кору зображують у дорослих пропорціях. Це пов'язано з тим, що в V ст. до н. е. давньогрецькі майстри ще не розробили дитячі пропорції [17, с. 38].

Як варіант, можна розглядати парні фігурки, де Кора зображена дорослою. У святилищі елевсинських богинь «Берегове 4» знайдено парну статуетку богинь [9, с. 262]. Статуетки двох богинь на троні трапляються зрідка, втім, як і стоячі парні статуетки. Вони зображують двох богинь, що сидять на троні в однакових позах. Попри зовнішню схожість, можна побачити й відмінності. Фігура Деметри – вище, ширше та масивніше, з суворими рисами обличчя. У Кори-Персефони обличчя молоде, тонко модельоване. Г. С. Русяєва підкреслює, що це зображення мало глибокий сакральний зміст, та давало можливість представити богинь у їхній хтоничній іпостасі. Офіційний титул елевсинських богинь – «дві богині», без виділення особливих атрибутів, підкреслює їх злиття в єдину божественну субстанцію, яка дає життя своїм поверненням і смерть своїм відходом [17, с. 35]. Тобто зображення двох дорослих богинь відповідає традиціям елевсинських містерій, які присвячені саме трагедії розлучення та щастю повернення дочки до матері.

У групових статуетках, які втілюють образи елевсинських містерій, Деметра та Кора виступають поряд. Цікавою є композиція з трьох богинь, що сидять поруч в урочистих позах (Пантікапей), яка датується V ст. до н. е. Це узагальнений образ елевсинських богинь Деметри, Кори та Персефони. Культ Кори в VIII – на початку VII ст. до н. е. був окремим від культу Персефони, а у третій богині, що тримає плід граната, можна побачити Персефону. Розділ Кори та Персефони нагадує про те, що раніше їхні культури були різними [17, с. 44]. Групу з трьох осіб представляє

теракота V ст. до н. е. з Феодосії. Вона зображує Деметру з Корою і Плутосом / Іакх із крилами за плечима. Дитяча фігура в плащі з довгим кучерявим волоссям і з крилами на плечах. Жінки одягнені в довгі хітони та покривала, які спускаються з голови та підкреслюють контури тіла. Волосся з прямим проділом, строгі риси обличчя, руху передані у вільній манері. Група стоїть на масивній чотирикутній підставці [1, с. 80, табл. 23,5]. Іакх вважався сином Деметри та Зевса й відіграв важливу роль у елевсинських містеріях [18, с. 63].

До протом Кори відносять групу богинь з гранатом або квіткою. Квітка в руках у богині символізує Кору в момент викрадення [8, с. 42]. Гомерівський гімн повідомляє, що Аїд викрав Кору в той час, коли вона перебувала далеко від матері та збирала квіти. Що стосується плоду в руці богині, то це, швидше за все, гранат, зернятко якого Аїд змусив з'їсти Кору, щоб вона повернулася до нього від матері. З первісних часів існувало табу на червоні плоди, які приносили мертвим. Таким чином, з'ївши гранат, Кора стала Персефоною – богинею мертвих, підземного царства [6, с. 67].

Одним із найбільш поширених сюжетів серед протом Деметри та Кори є протоми з руками на грудях. Ритуальний жест, що підкреслює материнські функції богині, цілком відповідає культовому образу Деметри, яка в гімнах іменується «смертного люду годувальниця», «дітолюбна», «добра матір» (Hymn. Grph XL, 7, 12-13). Найбільш близькі зображення богині, що підтримує груди, походять зі зольників Мірмекія, Тірітаки, сакральних комплексів Німфея, Горгіпії, святилища на Майській горі [8, с. 43]. У цьому випадку слід звернути увагу на думку Г. А. Цветаєвої, яка вважає, що це зображення дівчини, тобто Кори з опущеним з правого плеча покривалом [19, с. 144-145].

Деякі протоми з опущеними руками, дослідники інтерпретують як Кору, але тут, як і у варіанті з руками на грудях, це лише припущення, адже різниці в одязу та позі немає і можна лише здогадуватися, що протоми з молодшим обличчям можуть зображувати Кору. Прикладом такої теракоти може стати півфігура з Фанагорії в хітоні, який закріплено на плечах, із браслетами на опущених руках. Датується цей виріб IV ст. до н. е. [3, с. 25 табл. 23.2; 13 табл. VIII, 3].

Отже, теракоти є поширенішим джерелом сакрального життя населення Боспорської держави. Найчастіше скупчення теракот є єдиним критерієм, який дозволяє визначити належність культового комплексу до того чи іншого божества.

Поряд із Деметрою, античні коропласти зображували у своїх творіннях Кору. Іконографічні канони зображення Кори-Персефони є дуже близькими, а в деяких випадках ідентичними до зображень Деметри. Це зумовлено елевсинським характером шанування та найменування богині родючості та її дочки, як «двох богинь».

Однак вивчення міфологічних уявлень та вірувань, а також їхня відповідність в іконографії дозволяють розв'язати деякі питання щодо канонічності образу Кори-Персефони. Так, предмети в руках богинь (квітка, вінок, плід), згідно з міфологією, можна віднести до традиційних ознак Кори. У групових статуєтках поряд із Деметрою завжди зображується її дочка. Основною відмінністю в іконографії таких статуєток є масивність Деметри та більш дівоче обличчя та одяг Кори.

Перспективним у цій галузі є вивчення культу Деметри VI – I ст. до н. е. на Боспорі, у рамках якого шанується Кора-Персефона. Таке дослідження дозволить простежити семантику образу богинь, відмінності в іконографічних образах, а також показати практичні особливості елевсинського культу в Боспорській державі.

Список використаних джерел та літератури:

1. Археология СССР. Свод археологических источников Г1-11 : Терракотовые статуэтки / отв. ред. М. М. Кобылина. – Ч 1-2. : Терракоты Северного Причерноморья. – М. : Наука, 1970. – 120 с.
2. Археология СССР. Свод археологических источников Г1-11 : Терракотовые статуэтки / отв. ред. М. М. Кобылина. – Ч 3. : Пантикапей. – М. : Наука, 1974. – 59 с.
3. Археология СССР. Свод археологических источников Г1-11 : Терракотовые статуэтки / отв. ред. М. М. Кобылина. – Ч 4. : Придонье и Таманский полуостров. – М. : Наука, 1974. – 57 с.
4. Вахрамеева А. В. Типология терракотовых статуэток Деметры и Кору-Персефоны (по материалам Боспора) / А. В. Вахрамеева // Гілея : науковий вісник. – К., 2012. – Вип. 7 (№ 62). – С. 695-699.
5. Гомеровы гимны / пер. с др. греч. В. В. Вересаева // Античные гимны / Под ред. А. А. Тахо-Годи. – М. : Изд-во Московского университета, 1988. – С. 57-140.
6. Грейвс Р. Мифы Древней Греции / Р. Грейвс / пер. с англ. К. П. Лукьяненко. – М. : Прогресс, 1992. – 620 с.
7. Денисова В. И. Коропластика Боспора. / В. И. Денисова. – Л. : Наука, 1981. – 171 с.

8. Егорова Т. В. К вопросу о датирование культового комплекса на Майской горе / Т. В. Егорова, Т. А. Ильина, Т. М. Кутинова // Древности Боспора. – № 12. – Ч. 1. – М., 2008. – С. 258-286.
9. Завойкин А. А. ТΩ ΤΕΩ: образы и символы Матери и Дочери в святилище элевсинских богинь на «Береговом 4» / А. А. Завойкин // Боспорский феномен. – СПб., 2002. – Ч. 1. – С. 259-266.
10. Завойкин А. А. Святилище Деметры и Кору на Фонталовском полуострове : природная среда и сакральная топография / А. А. Завойкин // Вестник древней истории. – 2006. – №3. – С.61-76.
11. Известия археологической комиссии. – 1907. – Вып. 22. – СПб. : Типография главного управления уделов, 1908. – 150 с.
12. Ильина Т. А. Проблемы исследования античной коропластики Боспора : опыт комплексного анализа материалов святилища на Майской горе близь Фанагории : дис. на соискание учен. степ. канд. ист. наук : 07.00.06 – «Археология» / МГУ. – М., 2008. – 220 с.
13. Кобылина М. М. Терракотовые статуэтки Пантикапея и Фанагории / М. М. Кобылина. – М. : Изд-во АН СССР, 1961. – 182 с.
14. Орфические гимны / пер. с др. греч. О. В. Смыка // Античные гимны / под ред. А. А. Тахо-Годи. – М. : Изд-во Московского университета, 1988. – С.177-268.
15. Отчет императорской археологической комиссии. 1905. – СПб. : Типография главного управления уделов, 1908. – 156 с.
16. Петрова Э. Б. Античная Феодосия: история и культура / Э. Б. Петрова – Симферополь : Сонат, 2000. – 264 с.
17. Русяева А. С. Античные терракоты Северо-Западного Причерноморья (VI – I вв. до н.э.) / А. С. Русяева. – К. : Наук. думка, 1982. – 172 с.
18. Сапрыкин С. Ю. Культ Деметры в Боспорском царстве в VI-IV вв. до н.э. / С. Ю. Сапрыкин // Из истории античного общества. – Горький, 1983. – С. 59-72.
19. Цветаева Г. А. Новые данные об античном святилище в Горгиипии / Г. А. Цветаева // Вестник древней истории. – 1968. – №1. – С. 138-148.
20. Шепко Л. Г. Культ Деметры в терракотах Боспора / Л. Г. Шепко, А. В. Вахрамеева // Историчні та політологічні дослідження. – Донецьк : Вид-во Донецьк. ун-та, 2011. – № 1-2 (47-48). – С. 284-289.
21. Higgins R. A. Catalogue of the terracottas in the department of Greek and Roman antiquities British Museum. / R. A. Higgins. – L. : Brit. Museum printed by order of the Trustees, 1954. – 432 p.
22. Merker G. S. The Sanctuary of Demeter and Kore: Terracotta Figurines of the Classical, Hellenistic and Roman Periods / G. S. Merker. – New Jersey ; Princeton : The American School of Classical Studies at Athens, 2000. – 346 p.

Стаття надійшла до редколегії 23.12.2014.

Анна Вахрамеева

ИЗОБРАЖЕНИЕ КОРЫ-ПЕРСЕФОНЫ В БОСПОРСКИХ ТЕРРАКОТАХ (VI-II ВВ. ДО Н. Э.)

В статье рассмотрена иконография Кору-Персефоны в боспорских терракотах. Статуэтки и протомы элевсинской богини являются важным источником при изучении сакральной жизни Боспорского царства. Основное внимание уделяется сюжетным и морфологическим особенностям изображения Кору.

Ключевые слова: Боспор, античные терракоты, протомы, Деметра, Кора-Персефона, типология, сюжет.

Ganna Vakhrameieva

KORE-PERSEPHONE IN BOSPORUS TERRACOTTA (VI-II CENTURIES BC.)

The article deals with the problem of Bosphorus terracotta with the image of Kore-Persephone. Kore-Persephone figurines were found during excavations of the Bosphorus many settlements. They are an important source for the study of sacred life Bosphorus. Features the type of terracotta Kore-Persephone are analyzed. This article discusses several options for terracotta Kore-Persephone: standing female figure, two goddesses, terracotta group, protome with a flower or fruit in their hands, seated goddess. But Demeter and Kore are very similar to each other. They can not always be distinguished. This leads to the discuss in the ancient science of iconography Cora. The main distinguishing features of Cora are young facial features, flower / fruit / wreath in his hands. The ancient Greeks creating terracotta were guided by iconography. But they also had a creative freedom.

Keywords: Bosphorus, ancient terracotta, protome, Demeter, Kore-Persephone, typology, version.